

Piotr Jakubów¹, Agnieszka Malarewicz²¹Zakład Farmakologii Klinicznej Uniwersytetu Medycznego w Białymstoku, Poradnia Medycyny Paliatywnej przy NZOZ Vitamed im. E. Jakubów w Białymstoku²Wydział Prawa Uniwersytetu w Białymstoku

Wsparcie prawne w opiece paliatywnej

Streszczenie

Wsparcie prawne w opiece paliatywnej oznacza planowanie życia w obliczu zbliżającej się śmierci. Porządkowanie ważnych spraw doczesnych powinno uwzględniać sytuację majątkową i finansową, a mianowicie rozporządzenie przez chorego posiadany majątkiem, podział zobowiązań prawnych i osobowych, jak również zarządzanie prawami autorskimi przysługującymi choremu. Uporządkowanie prawne w obliczu zbliżającej się śmierci to także pomoc w realizacji zaciągniętych przez chorego zobowiązań niematerialnych. Wsparcie prawne w opiece paliatywnej jest nie tylko koniecznością, ale również ważnym aspektem niosącym osobom ciężko chorym nadzieję na dobre i mądre rozstanie się z światem doczesnym. Wobec problemów prawnych chorych ich opiekunowie są często bezradni. W pracy zarysowano niektóre problemy prawne, z jakimi można się spotkać podczas opieki nad pacjentem w schyłkowym okresie życia.

Medycyna Paliatywna w Praktyce 2008; 2, 4: 143–147

Słowa kluczowe: opieka paliatywna, wsparcie prawne, testament

Opieka paliatywna nad chorymi w ostatnim okresie ich życia ma na celu poprawę jakości życia tych osób oraz ich rodzin i stworzenie godnych warunków zakończenia życia poprzez zmniejszanie doznań bólowych i cierpienia związanego z chorobą. W rutynowym postępowaniu opieka paliatywna obejmuje aspekty medyczne, pielęgniarstwo, psychologiczne, socjalne i duchowe. Zadanie takie spełniają w Polsce zakłady opieki paliatywnej, domy hospicyjne i podobnie rozumiane instytucje. Trudną pracę wykonują tam pielęgniarki, lekarze oraz personel specjalizujący się w opiece nad osobami nieuleczalnie chorymi. W obliczu tych bardzo praktycznych problemów zwykle nie porusza się tematu udzielania pomocy, wsparcia i porad prawnych osobom chorym. Specjalistyczne polskie i zagraniczne piśmiennictwo porusza ten problem w fragmentaryczny i znikomy sposób. Wsparcie prawne w opiece paliatywnej to planowanie życia w obliczu zbli-

żającej się śmierci oraz porządkowanie ważnych spraw doczesnych.

Wsparcie prawne chorych terminalnie powinno także uwzględniać ich sytuację majątkową i finansową, a mianowicie rozporządzenie przez chorego posiadany majątkiem, podział prawnych i osobowych zobowiązań, a nawet zarządzanie przysługującymi choremu prawami autorskimi. Osoba terminalnie chora, wykonująca zawód twórczy powinna mieć możliwość uzyskania porady prawnej dotyczącej jej praw autorskich, możliwości dokonania zapisów testamentowych tych praw, przeniesienia, ich ochrony po śmierci, jak również wyboru organizacji zbiorowego zarządzania tymi prawami, która po śmierci uprawnionego będzie przekazywała tzw. tantiemy na rzecz wskazanych osób. Zwykle problemy takie pozostawia się samemu choremu lub dokonują tego wskazane osoby bliskie choremu, co powoduje wiele niejasności wymagających ogrom-

Adres do korespondencji: dr med. Piotr Jakubów
Zakład Farmakologii Klinicznej Uniwersytetu Medycznego w Białymstoku
Poradnia Medycyny Paliatywnej przy NZOZ Vitamed im. E. Jakubów w Białymstoku
e-mail: jakubowy@poczta.onet.pl

Medycyna Paliatywna w Praktyce 2008, 2, 4, 143–147
Copyright © Via Medica, ISSN 1898–0678

nego wysiłku w doprowadzeniu spraw do końca. Dla osób nieuleczalnie chorych prowadzących działalność gospodarczą istotne powinno być uporządkowanie sytuacji prawnej i majątkowej pomiędzy współpracownikami, jak również pracownikami w przypadku, gdy chory jest pracodawcą. Dla rodziny osoby nieuleczalnie chorej, zwłaszcza dla nieletnich, ważne jest zabezpieczenie finansowe, jakie może przysługiwać po śmierci np. rodzica. Wsparcie prawne powinno być udzielane przez radców prawnych (chodzi o dostępność, koszty i liczebność personelu) i adwokatów, których usługi powinny być dostępne każdej nieuleczalnie chorej osobie. Zadaniem adwokata będzie profesjonalna pomoc prawna w zakresie możliwości rozrządzenia majątkiem i finansami chorego. Adresy i kontakty do kancelarii adwokackich powinny się stać dostępne w ośrodkach, hospicjach i instytucjach, w których przebywają osoby terminalnie chore. Ideałem byłoby zatrudnianie przy tego rodzaju ośrodkach prawnika, przynajmniej na kilka godzin w tygodniu. Umożliwiłoby to osobom podlegającym opiece paliatywnej wszechstronne konsultacje prawne.

Osoby te powinny być również uświadamiane w zakresie możliwości korzystania z usług prawników, ponieważ w wielu przypadkach pozwoli to choremu na spełnienie jego woli co do majątku, który po nim pozostanie, oraz ewidentnie zmniejszy ewentualne koszty przeprowadzenia tych operacji po śmierci chorego.

Rozporządzenie majątkiem na wypadek śmierci jako priorytet wsparcia prawnego w opiece paliatywnej (testament)

Kwestią najważniejszą zarówno dla osoby chorej, jak i dla członków jej rodziny jest możliwość rozrządzenia przez chorego swoim majątkiem, czyli sporządzenie przez niego testamentu na wypadek śmierci. Wskazane jest uświadomienie osobie nieuleczalnie chorej, że w przypadku, gdy nie sporządzi testamentu, jej wola co do tego, kto ma dziedziczyć po niej majątek, nie zostanie spełniona, a spadkobiercy odziedziczą majątek na podstawie przepisów kodeksu cywilnego, według reguł dziedziczenia ustawowego.

W testamencie dokonuje się rozrządzenia własnym majątkiem na wypadek śmierci. Testamenty dzielą się na zwykłe i szczególne. Testament zwykły

może zostać sporządzony przez każdego, kto ma zdolność testowania, w każdej, dowolnie wybranej chwili. Zdolność testowania to zdolność osoby fizycznej do sporządzenia testamentu. Zgodnie z artykułem 944 § 1 kodeksu cywilnego (k.c.) sporządzić i odwołać testament może tylko osoba mająca pełną zdolność do czynności prawnych. Oznacza to, że może to być wyłącznie osoba pełnoletnia. Spadkodawca w chwili sporządzania testamentu musi mieć zdolność testowania, przy czym późniejsza jej utrata nie unieważnia wcześniej sporządzonego testamentu.

Do testamentów zwykłych należą:

- testament własnoręczny (holograficzny) — napisany w całości pismem ręcznym, własnoręcznie podpisany i opatrzony datą — są to bezwzględne przesłanki ważności tego testamentu;
- testament notarialny — sporządzony przez notariusza w formie aktu notarialnego;
- testament allograficzny — sporządzony poprzez ustne oświadczenie ostatniej woli w obecności dwóch świadków wobec wójta (burmistrza, prezydenta miasta), starosty, marszałka województwa, sekretarza powiatu albo gminy lub kierownika urzędu stanu cywilnego. Oświadczenie spadkodawcy spisuje się w protokole z podaniem daty jego sporządzenia. Protokół odczytuje się spadkodawcy w obecności świadków. Protokół powinien być podpisany przez: spadkodawcę, osobę, wobec której wola została oświadczona, świadków. W przypadku, gdy spadkodawca nie może podpisać protokołu, należy to zaznaczyć w protokole oraz wskazać przyczyny braku podpisu. Testamentu allograficznego nie mogą sporządzić osoby niesłyszące lub nieme.

Testament szczególny może być sporządzony tylko w wyjątkowych, przewidzianych przez ustawę szczególnych okolicznościach. Do testamentów szczególnych zalicza się przede wszystkim testament ustny. Taki testament, zgodnie z artykułem 952 § 1 k.c., może zostać oświadczony w obecności co najmniej trzech świadków. Testament ustny może być sporządzony wyłącznie wtedy, gdy istnieje obawa rychłej śmierci.

Przykładowo osoba chora, która jest właścicielem mieszkania, w testamencie ma prawo do zapisania go dowolnej osobie. Należy być świadomym, że może dojść do sytuacji etycznie dwuznacznej, gdy osobą wymienioną w testamencie będzie ta, która opiekuje się śmiertelnie chorym¹.

¹Etyczna dwuznaczność może dotyczyć sytuacji, gdy osoba chora przepisze swój majątek np. pielęgniarce, która się nią opiekuje, mimo że jej obowiązkiem jest sprawowanie opieki nad chorymi. Inna sytuacja nastąpi, gdy taką osobą jest np. wolontariusz z hospicjum.

Bardzo istotne z punktu widzenia spadkodawcy są pojęcia zapisu i polecenia. Ustanowienie zapisu jest jednym z najważniejszych, obok ustanowienia spadkobiercy, rozporządzeń testamentowych. Dzięki instytucji zapisu, na podstawie artykułu 968 i następnych k.c., spadkodawca może w testamencie zdecydować, aby oznaczona osoba otrzymała przysporzenie majątkowe, nie stając się przy tym spadkobiercą. Zgodnie z artykułem 968 k.c. zapis jest to rozrządzenie testamentowe, którego mocą spadkodawca zobowiązuje swego spadkobiercę testamentowego lub ustawowego albo zapisobiercę do spełnienia określonego świadczenia majątkowego na rzecz oznaczonej osoby — zapisobiercy. Z chwilą otwarcia spadku powstaje stosunek zobowiązaniowy, w którym zapisobierca jest wierzycielem, a spadkobierca — dłużnikiem. Zapis może być uczyniony pod warunkiem² lub z zastrzeżeniem terminu³.

Spadkodawca ma prawo do zawarcia w testamencie tzw. polecenia testamentowego, bowiem, zgodnie z artykułem 982 k.c., polega ono na tym, że spadkodawca w testamencie nakłada na spadkobiercę lub na zapisobiercę obowiązek oznaczonego działania lub zaniechania, nie czyniąc nikogo wierzycielem, np. zobowiązuje go do zorganizowania wystawnego pogrzebu.

Rozporządzanie prawami autorskimi na wypadek śmierci

Drugą sprawą o bardzo dużym znaczeniu dla osoby nieuleczalnie chorej jest kwestia zarządzenia jej prawami autorskimi — kwestia ekonomiczna, w przypadku gdy taka osoba wykonuje zawód twórczy.

Prawa autorskie można podzielić na dwie grupy, tj. prawa majątkowe i osobiste. Prawa autorskie osobiste to prawa, które są niezbywalne, ściśle związane z osobą twórcy, nie można się ich ani zrzec, ani zbyć. Do autorskich praw osobistych zalicza się na przykład: prawo do autorstwa, prawo do integralności, prawo do rzetelnego wykorzystania utworu, prawo do nadzoru nad korzystaniem z utworu. Zgodnie z artykułem 16 ustawy z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych [1], jeżeli ustawa nie stanowi inaczej, autorskie prawa osobiste chronią nieograniczoną w czasie i niepodlegającą zrzeczeniu się lub zbyciu więź twórcy

z utworem, a zwłaszcza prawo do: autorstwa utworu, oznaczenia utworu swoim nazwiskiem lub pseudonimem albo do udostępniania go anonimowo, nienaruszalności treści i formy utworu oraz jego rzetelnego wykorzystania, decydowania o pierwszym udostępnieniu utworu publiczności oraz nadzoru nad sposobem korzystania z utworu. Ochrona osobistych praw autorskich nigdy nie wygasa, a do tego, by autor mógł z nich korzystać, nie jest konieczne wykonywanie jakichkolwiek czynności.

Prawa autorskie majątkowe obejmują możliwość korzystania z utworu i czerpania z tego pożytków. W przeciwieństwie do praw autorskich osobistych, prawa autorskie majątkowe mogą być zbywane, a także udostępniane na podstawie umowy licencyjnej, podlegają również dziedziczeniu. Co do zasady, majątkowe prawa autorskie przysługują autorowi, jednak do momentu zawarcia ewentualnej umowy o ich przeniesienie. Może to nastąpić w wyniku dziedziczenia lub na podstawie umowy [2]. Autorskie prawa majątkowe nie podlegają egzekucji, dopóki służą twórcy. Zasada ta nie dotyczy wymagalnych wierzytelności. Po śmierci twórcy spadkobiercy mogą się sprzeciwić egzekucji z prawa autorskiego do utworu nieopublikowanego, chyba że sprzeciw byłby niezgodny z ujawnioną wolą twórcy co do rozpowszechniania utworu.

Polisa na życie

Firmy ubezpieczeniowe w swoich ofertach proponują korzystanie z polisy na życie. Ubezpieczenie na życie to rodzaj umowy zawartej pomiędzy towarzystwem ubezpieczeniowym a osobą fizyczną, w wyniku której firma ubezpieczeniowa gwarantuje w razie śmierci osoby ubezpieczonej wypłatę kapitału jego spadkobiercom. Takie ubezpieczenie pozwala na zabezpieczenie finansowe osoby, która zachoruje, oraz jej bliskich. Polisa stanowi gwarancję uregulowania zobowiązań finansowych ubezpieczonego (np. pożyczki czy kredytu bankowego). Dzięki temu w razie nieszczęśliwego zdarzenia losowego możliwe jest zachowanie stabilności finansowej bliskich chorego. Niektóre firmy ubezpieczeniowe mają w swojej ofercie ubezpieczeń tzw. Ubezpieczenie na Wypadek Poważnego Zachorowania. Takie ubezpieczenie zapewnia wypłatę świadczenia

²Zgodnie z treścią art. 89 k.c. warunek oznacza przesłankę, od spełnienia której ustawa uzależnia ważność czynności prawnej lub wywołanie przez nią skutków prawnych. Terminu tego można używać również na oznaczenie przesłanki, od spełnienia której ustawa uzależnia nastąpienie skutków prawnych poza ramami czynności prawnych (np. urodzenie żywego dziecka) jako przesłanką jego dziedziczenia).

³Termin jest to zdarzenie przyszłe pewne (upływ czasu lub oznaczona chwila) w odróżnieniu od warunku, który jest zdarzeniem przyszłym niepewnym. Rozróżnia się terminy początkowe, w przypadku których skutek prawny powstaje z nadejściem takiego terminu, oraz terminy końcowe, kiedy to skutek prawny ustaje z nadejściem danego terminu.

w przypadku wystąpienia poważnych zachorowań: zawału serca, nowotworu złośliwego, udaru mózgu, niewydolności nerek, przeszczepu narządów lub operacyjnego wykonania by-passów.

Z punktu widzenia osoby nieuleczalnie chorej i członków jej najbliższej rodziny posiadanie polisy ubezpieczeniowej na życie jest bardzo ważną sprawą, ponieważ daje ona gwarancję zabezpieczenia pieniężnego oraz poczucie bezpieczeństwa finansowego dla dzieci i rodziny w sytuacji, gdy chory umrze.

Renta po zmarłym członku rodziny

W obliczu śmierci członka rodziny ważną kwestię stanowią prawa do zabezpieczenia finansowego żyjących członków rodziny. Renta rodzinna jest to świadczenie mające na celu dostarczanie środków na utrzymanie rodzinie w związku z utratą jej żywiciela. Jej otrzymanie zależy od spełnienia określonych prawem warunków. Zasady jej przyznawania regulują przepisy ustawy z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych [3]. Renta rodzinna jest świadczeniem przysługującym z ubezpieczenia rentowego członkom rodziny osoby, która w chwili śmierci miała ustalone prawo do emerytury lub renty z tytułu niezdolności do pracy, albo spełniała warunki wymagane do uzyskania jednego z tych świadczeń. W ocenie prawa do renty przyjmuje się, że osoba zmarła była całkowicie niezdolna do pracy. Ważną sprawą jest zadbanie jeszcze za życia tej osoby o uregulowanie takich spraw, aby członkowie rodziny mieli pewne zabezpieczenie finansowe po śmierci chorego.

Prawo do renty rodzinnej jest uzależnione od spełnienia określonych warunków. Wymogi są zróżnicowane w stosunku do każdej z uprawnionych grup.

Do renty rodzinnej uprawnione są dzieci. Mają do niej prawo nie tylko dzieci własne, ale także dzieci drugiego małżonka i dzieci przysposobione. Takie prawo przysługuje dzieciom:

- do ukończenia 16 lat;
- do ukończenia nauki w szkole, jeśli przekroczyły 16. rok życia, jednak nie dłużej niż do 25. roku życia;
- bez względu na wiek, jeżeli stały się całkowicie niezdolne do pracy oraz samodzielnej egzystencji lub całkowicie niezdolne do pracy w okresach wyżej wskazanych.

Jeśli dziecko osiągnęło 25. rok życia, będąc na ostatnim roku studiów w szkole wyższej, prawo do renty przedłuża się do czasu ukończenia studiów.

Prawo do renty rodzinnej mają także wnuki, rodzeństwo i inne dzieci przyjęte na wychowanie

i utrzymanie przed osiągnięciem pełnoletności. Uprawnienie takie dotyczy także rodziny zastępczej. Aby uprawnieni uzyskali rentę, muszą spełnić następujące kryteria:

- do ukończenia 16 lat;
- do ukończenia nauki w szkole, jeśli przekroczyli 16. rok życia, jednak nie dłużej niż do 25. roku życia;
- bez względu na wiek, jeżeli stały się całkowicie niezdolne do pracy oraz samodzielnej egzystencji lub całkowicie niezdolne do pracy w okresach wyżej wskazanych;
- przyjęcie na wychowanie i utrzymanie musi nastąpić co najmniej na rok przed śmiercią emeryta lub rencisty, chyba że śmierć była następstwem wypadku;
- brak prawa do otrzymania renty po zmarłych rodzicach. W przypadku, gdy rodzice żyją — tylko jeśli nie mogą zapewnić utrzymania lub gdy ubezpieczony (emeryt lub rencista) albo jego małżonek był opiekunem ustanowionym przez sąd. Prawo do renty rodzinnej przysługuje też wdowie/wdowcowi. Uprawnienie takie uzyskają, jeśli:
  - osiągnęli w chwili śmierci małżonka 50 lat albo są niezdolni do pracy;
  - wychowują co najmniej jedno dziecko, wnuka lub rodzeństwo uprawnionego do renty rodzinnej po zmarłym małżonku (jeśli dziecko, wnuk lub rodzeństwo nie osiągnęło 16 lat, a jeśli się uczy w szkole — 18 lat);
  - sprawują opiekę nad dzieckiem całkowicie niezdolnym do pracy lub samodzielnej egzystencji;
  - osiągnęli 50 lat lub stali się niezdolni do pracy po śmierci małżonka, nie później niż w ciągu 5 lat od jego śmierci lub od zaprzestania wychowywania osób wskazanych wyżej.

Małżonka rozwiedziona oraz wdowa, która przed śmiercią męża nie pozostawała z nim we wspólności małżeńskiej, ma prawo do renty rodzinnej, jeżeli oprócz spełnienia wyżej wymienionych warunków wymaganych od wdowy w dniu śmierci męża miała prawo do alimentów z jego strony, ustalone wyrokiem sądowym lub ugodą sądową.

Rodzice mają prawo do renty rodzinnej, jeżeli ubezpieczony (emeryt lub rencista) bezpośrednio przed śmiercią przyczynił się do ich utrzymania, a ponadto spełniają warunki takie jak dla wdowy/wdowca (dotyczące wieku, niezdolności do pracy lub wychowywania małoletnich osób).

Wdowa i wdowiec niespełniający warunków do otrzymania renty rodzinnej, jeśli nie mają niezbędnych źródeł utrzymania, mają prawo do okresowej renty rodzinnej przez rok od chwili śmierci małżonka oraz w okresie uczestniczenia w zorganizowa-

nym szkoleniu mającym na celu uzyskanie kwalifikacji do wykonywania pracy zarobkowej, nie dłużej jednak niż przez 2 lata od chwili śmierci męża czy żony.

Zabezpieczenia prawne na wypadek śmierci osoby prowadzącej działalność gospodarczą będącej pracodawcą

Chorzy prowadzący działalność gospodarczą, będący jednocześnie pracodawcami, powinni mieć możliwość regulacji prawnej interesów, które do tej pory prowadzili.

W razie śmierci pracodawcy prowadzącego działalność gospodarczą na podstawie wpisu do ewidencji działalności gospodarczej to jego spadkobiercy wstępują w prawa i obowiązki w ramach stosunków pracy z pracownikami zatrudnionymi przez zmarłego. Wyjątek stanowi sytuacja, gdy w skład spadku nie wchodzi zakład pracy i w wyniku dziedziczenia nie dochodzi do jego przejęcia w całości lub części w rozumieniu artykułu 231 § 2 k.c.; w takim wypadku stosunki pracy wygasają.

Gdy umiera przedsiębiorca, wszystkie prawa majątkowe i obowiązki przechodzą na spadkobierców zmarłego, także w kwestii firmy. Dlatego nie wygasają zobowiązania, ponieważ wierzyciele mogą ich dochodzić od osób przejmujących majątek zmarłego. Człowiek nieuleczalnie chory powinien otrzymać wsparcie prawne od adwokata, który pomoże mu w negocjacjach przy umarzeniu ewentualnych długów lub przeniesieniu obowiązku zapłaty itp.

Jednak spadkobiercy nie zawsze obejmują całość spadku — mogą go odrzucić lub przyjąć z ogra-

niczeniem odpowiedzialności za zobowiązania do wartości aktywów odziedziczonych po zmarłym.

Zgodnie z artykułem 63 kodeksu pracy śmierć pracodawcy powoduje wygaśnięcie stosunku pracy. Wyjątkiem od tej zasady jest sytuacja przejścia zakładu pracy lub jego części w ręce innego pracodawcy, który wchodzi wówczas w miejsce swojego poprzednika i jest stroną w dotychczasowych stosunkach pracy.

Ingerencja prawna w opiekę paliatywną stanowi swoiste *novum*. Ekonomiści mówią o kosztach w opiece paliatywnej (szpital, hospicjum, leki, paliatywna opieka domowa, pielęgniarstwo). Jednakże olbrzymie „koszty” ponoszą przede wszystkim członkowie rodziny — chodzi tu nie tylko o przykre i smutne emocje z powodu straty osób bliskich, ale również o realne straty w majątku osoby zmarłej z powodu zaniedbań poczynionych przez nią za życia, ze względu na zaniechanie uporządkowania kwestii prawnych przed śmiercią. Z tego powodu zagadnienie wsparcia prawnego w opiece paliatywnej należy uważać za istotne i godne uwagi. W dzisiejszej strukturze społecznej, w której przeplatają się wielokulturowość i ogromna różnorodność wzorców postępowania, a prawa naturalne rozumiane jako międzyludzka uczciwość i sprawiedliwość są różnie respektowane, uporządkowanie prawne w obliczu zbliżającej się śmierci jest koniecznością.

Piśmiennictwo

1. Dziennik Ustaw Nr 24, poz. 83.
2. Barta J., Markiewicz R. Komentarz do ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych. Dom Wydawniczy ABC, Warszawa 1995; 136–140.
3. Dziennik Ustaw Nr 398, poz. 353 z późniejszymi zmianami.